

Cristina Florescu (coordonator), *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), autori: Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Ciobanu, Cătălin Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu, Gabriela-Ana Azanfirei, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 841 pag. + 4 hărți

La prestigioasa editură a Universității Babeș-Bolyai, Presa Universitară Clujeană, a apărut în cursul anului 2023, în condiții grafice deosebite, impresionantul volum coordonat de Cristina Florescu, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC). Acesta reprezintă o apariție inedită nu numai în România, ci și în întreaga Europă, constituind una din puținele lucrări dedicate limbajului astronomic și prima care abordează lingvistic domeniul fenomenelor cosmice.

Autorii volumului formează un grup interdisciplinar, care aduce alături opt lingviști consacrați de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași (Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu), un tânăr doctor în filologie de la același institut (Maria-Marilena Ciobanu), un profesor de matematică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” și astronom la Observatorul din Iași (Cătălin Galeș), un student-doctorand al acestuia (Gabriela-Ana Azanfirei) și un informatician doctorand (Claudius Teodorescu), printre altele, colaborator la dicționarul-tezaur și la CLRE. Componenta a fost impusă într-o anumită măsură de abordarea contrastivă în care a fost concepută cercetarea terminologiei științifice (T_s) și populare (T_p) a astronomiei, domeniu în care există o fină și permanentă întrepătrundere între aparent, real și virtual, ceea ce face posibilă identificarea unei realități terminologice științifice, populare și regionale mult mai complexe și mai diverse decât s-ar putea crede.

Volumul a fost realizat în cadrul proiectului UEFISCDI PN-III-P4-IDPCE-2020-1277, desfășurat între anii 2021 și 2023. El arată preocuparea constantă a acestui colectiv de cercetători (rămas aproximativ același peste timp) de a oferi specialiștilor și publicului larg, în tradiția școlii ieșene, contribuții terminologice fundamentale, așa cum este cazul cu o altă lucrare valoroasă anterioară, *Terminologia românească meteorologică (științific vs. popular) a fenomenelor atmosferice* (TMFA), publicată în 2015 la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (vezi recenzia noastră din revista *Diacronia* 5, 23 martie 2017), care a primit, în același an, premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române.

Opera cercetătorilor ieșeni are o structură complexă, echilibrată și logică, deschisă prin *Cuvântul autorilor* (p. 7-8). Ea se continuă cu o foarte utilă *Introducere*, însoțită de rezumate în franceză și engleză și semnată de coordonatoarea proiectului, Cristina Florescu, reputată cercetătoare, redactor și revizor a șapte volume din *Dicționarul limbii române* (DLR) și colaboratoare, printre altele, la proiectul franco-german *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom).

Partea centrală a lucrării o constituie *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (DAFOC), care ocupă 492 de pagini de dicționar propriu-zis, cuprinzând, de fapt, literele A-K (p. 271-737) și o anexă alcătuită din opt articole aparținând literelor următoare (p. 739-763). La acestea,

trebuie adăugate încă 11 pagini (p. 259-269) cu *Normele DAFOC* (realizate de Cristina Florescu) și cele 73 de pagini care conțin bibliografia, „gestionată” de Daniela Butnaru (p. 763-826). Așadar, numai o parte a termenilor românești care se referă la fenomenele atmosferice, obiectele cosmice și constelații, aproximativ jumătate („cca 1200 de articole [...] din cele 2500 preconizate pentru întreg dicționarul”, p. 271, nota 1), și-au găsit locul în dicționar, date fiind întinderea deja foarte mare („cca 815 pagini tip”, *loc.cit.*), limitele proiectului și imensul volum de muncă. Totuși, așa cum spuneam, pentru a da o imagine a secțiunii lipsă, autorii au inclus încă opt articole, și anume: LUNĂ¹, LUNĂ², METEORIT, NEBULOS, -OASĂ (cu varianta *nebuloz*, -ă), NUTAȚIE (cu variantele *nutațiune* și *nutăciune*), PIROSTRIILE, SCORPIONUL, URSUL și ZODIAC. Ne exprimăm speranța că, într-un viitor nu prea îndepărtat, vor fi găsite sursele pentru publicarea întregului dicționar, mai ales că mare parte a materialului este deja pregătit, după cum rezultă, indirect, din diverse afirmații ale autorilor.

Dicționarul primește un plus de valoare datorită celor opt studii lingvistice și articolului despre istoricul cercetărilor astronomice care îl precedă (p. 25-238), precum și *Indicelui de cuvinte și variante* (p. 239-257), foarte important la rândul său, deoarece cuprinde *toți* termenii astronomici identificați în limba română, care, chiar dacă nu apar în dicționar, au făcut obiectul studiilor amintite.

Studiile, repartizate pe cinci secțiuni, sunt semnate, în ordine, de Laura Manea (I. *Fenomenele atmosferice. Probleme generale*, p. 25-62), Cristina Cărăbuș (I.1. *Efecte ale fenomenelor atmosferice*, p. 63-70), Cristina Florescu (I.2. *Timpul ca fenomen astronomic în studiile de caz: AN, LUNĂ² și denumirile lunilor anului*, p. 71-97), Daniela Butnaru (I.2.1. *Lexicul care desemnează momente și perioade ale unei zile*, p. 99-114), Alina-Mihaela Bursuc (II. *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română*, p. 115-136), Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu (II.1. *Obiectele cosmice – asteroizi, comete, meteoriți*, p. 137-150), Elena Isabelle Tamba (III. *Denumirile de constelații în terminologia astronomică românească*, p. 151-193), Florin-Teodor Olariu (IV. *Terminologia astronomică românească – aspecte dialectale*, p. 195-225) și Cătălin-Bogdan Galeș (V. *Câteva repere istorice în dezvoltarea astronomiei*, p. 227-238). Ele se bazează nu numai pe cercetările intensive ale temelor tratate, ci și pe analizele lexicografice ale DAFOC, precum și pe Corpusul de citate TAFOC conceput electronic și gestionat de drd. Claudius Teodorescu, dar realizat, prin fișare, de toți membrii echipei. Fiecare studiu are la final o bibliografie și câte un rezumat în franceză și engleză.

Volumul se încheie cu două anexe, realizate de profesorul Cătălin Galeș și de drd. Gabriela Azanfirei (*Lista stelelor cu nume proprii, având magnitudinea vizuală aparentă între 3 și 6, vizibile de pe teritoriul de limbă românească și care, pe hartă, sunt marcate prin indexul lor* și *Lista stelelor cu nume proprii, având magnitudinea vizuală aparentă mai mică decât 3, vizibile de pe teritoriul de limbă românească și care, pe hartă, sunt marcate prin numele lor*, p. 827-830), cu informații privind diseminarea proiectului (p. 831-837) și cu prezentarea autorilor (p. 839-841). De asemenea, sunt atașate patru hărți ale cerului nopții vizibil de la noi, din diferite momente (egal determinate) ale celor patru anotimpuri, care servesc la ilustrarea celor două anexe imediat mai sus amintite.

Contribuțiile valoroase ale dicționarului sunt scoase în evidență încă din *Cuvântul autorilor*. Printre acestea se numără: „identificarea și selectarea unei suite inedite de termeni utilizați în limbajul științific Ts și în cel popular – comun / uzual

sau dialectal T_P , care cuprinde și cuvinte regionale nestudiate până acum” (p. 7), alăturarea inedită la numele comune a „numelor proprii de obiecte cosmice și de constelații, antrenate într-o suită impresionantă de construcții fixe” (*loc.cit.*), analiza, iarăși inedită, a fenomenelor cosmice, „împăcarea” viziunii geocentrice, exprimată în termenii populari și dialectali, cu cea heliocentrică, vizibilă în terminologia științifică, prin alăturarea, în multe cazuri, a două tipuri de definiții, una pentru T_P , cealaltă pentru T_S , precum și alăturarea celor patru hărți astronomice ale teritoriului de limbă română, „primele de acest tip în întreaga literatură astronomică și lingvistică” (*loc.cit.*).

Trebuie subliniat, însă, că demersul cercetătorilor ieșeni era, până la data apariției lucrării, unic în peisajul științific european, cel puțin „fără precedent la nivelul limbilor romanice” (p. 10), atât în sfera lingvisticii, cât și în cea a astronomiei, autorii realizând o studiere intensivă a bibliografiei domeniului publicată în limbile romanice, în engleză, dar și în alte limbi de pe continent.

În *Introducere*, ca și în cazul TMFA, Cristina Florescu prezintă cadrul general al proiectului, echipa de lucru și face convenitele precizări terminologice, metodologice și de structură, necesare înțelegerii contextului, obiectivelor și surselor lucrării.

Foarte importante sunt precizările referitoare la delimitarea obiectului de studiu, terminologia științifică și populară a astronomiei, o disciplină extrem de specializată, „matematizată”, dar cu elemente supuse observației directe a întregii omeniri din cele mai vechi timpuri. Terminologia astronomică se deosebește de alte terminologii [cum ar fi cea toponimică, cu care a fost comparată de Domnița (Ichim) Tomescu în 1984 și în 1998], printr-o serie de factori, între care se numără: „i) întemeierea disciplinară pe matematică și fizică; ii) caracterul infinit al referentului; iii) relația realitate / virtualitate / aparență; iv) relația științific / dialectal este, în majoritatea cazurilor, disjunctivă (termenii dialectali nefiind preluați de terminologia științifică, (cum se întâmplă parțial cu cei meteorologici – n.n., vezi și nota 5); v) dihotomia de tip special a raportului nume comun / nume propriu; vi) fenomenologia cosmică” (p. 11). Totuși, circulația termenilor dinspre nucleul așa-zis „dur”, strict specializat, spre o zonă a suprapunerilor terminologice și către lexicul comun, fenomen datorat în special rolului jucat de mass-media, a impus, și în acest caz, o cercetare contrastivă: științific vs. popular. Mai mult, a fost nevoie de o atenție deosebită acordată raportului **aparent** vs. **real** vs. **virtual**, raport care apare arareori în sfera altor discipline, în sensul că experiența concretă a cunoașterii se realizează foarte puțin prin verificare directă în domeniul astronomiei. Complexitatea problemei decurge și din „ciocnirea” vechii teorii geocentrice cu cea heliocentrică actuală, ceea ce permite și o bună ilustrare a raportului în discuție, precum și din faptul că, în multe cazuri, „cunoașterea reală a parametrilor de studiu depinde de forța unor principii / teorii / legi matematice și / sau fizice caracteristice, care îmbină, cu o complexitate ieșită din comun [...], proiecția aparentă pe virtuala sferă cerească a parametrilor unui obiect «din cer», în comparație cu poziția reală a unui obiect ceresc, cu situarea lui efectivă în Cosmos” (p. 12).

Practic, în lucrarea de față, tratarea terminologiei astronomice se plasează între științific, uzual și dialectal (cf. p. 15).

Termenii astronomici, în ansamblu, se împart în trei „grupuri lexicale”, cu ramificațiile lor:

I. a) denumirile obiectelor cosmice; b) denumirile constelațiilor; c) denumirile proceselor, legilor, fenomenelor care se desfășoară dincolo de atmosfera terestră;

II. denumirile strict tehnice ale instrumentarului (observatoarelor astronomice și al astronauticii), precum și denumirile obiectelor cosmice create de mâna omului (rachete, sateliți, stații spațiale etc.);

III. structuri lexicale și semiotice (cuvinte, sintagme, formule, grafice etc), care constituie elemente specifice ale teoriilor matematice, fizice ș.a. conexe.

Dintre acestea, doar primul grup, cu cele trei subdomenii ale sale, constituie obiectul lucrării de față. Totuși, fiindcă elemente ale categoriilor II și III interferează cu denumiri din prima categorie, s-a recurs la „completarea explicativă” (p. 13) a unor definiții, citate etc. prin intermediul notelor. Acestea nu sunt același lucru cu notele explicative, prezente și ele în număr mare și necesare introducerii unor termeni conecși care să permită receptarea cât mai clară a termenilor aflați în studiu. În acest context, mai trebuie subliniat, în legătură cu aspectele inedite și inovatoare ale cărții, că „denumirile fenomenelor astronomice (adică subdomeniul I.c – n.n.) reprezintă exegetic o întreprindere care nu a mai fost luată niciodată, în nicio formă, în discuție din punct de vedere lingvistic” și că, din acest motiv, el reprezintă „unul din punctele de maximă dificultate” în privința obiectului de studiu (p. 12).

Bibliografia consultată a fost deosebit de bogată, incluzând atât lucrări tipărite, cât și în format electronic ori site-uri, deopotrivă lucrări cu caracter lingvistic și astronomic, dicționare românești și străine de diferite tipuri (generale, teaur, etimologice, enciclopedice, specializate etc.), atlase dialectale și culegeri de texte dialectale, de etnografie și folclor, manuale, monografii, lucrări de popularizare a astronomiei, selectate cu ajutorul specialiștilor astronomi, opere literare din toate etapele literaturii române etc. De adăugat că fiecare studiu are propria bibliografie, care nu se regăsește în totalitate în bibliografia generală a volumului.

Selectarea termenilor a pornit de la o bază inițială/„listă inițială de termeni DAFOC” (p. 13) și s-a extins pe parcurs, pe măsură ce a devenit evidentă varietatea categorială a terminologiei studiate. Astfel, de exemplu, s-a observat clar la un moment dat că *timpul*, aflat în strânsă legătură cu *spațiul*, trebuie discutat ca termen astronomic (cf. compusul *an-lumină*, s.v. *an* sau *sintagma densitate stelară*, s.v. *densitate*). Pe de altă parte, fiind necesară o selecție, s-a renunțat la cuvinte cu circulație lingvistico-terminologică nesemnificativă și care nu îndeplineau anumiți parametri diacronici, diacronici sau diafazici (de exemplu, când cuvântul nu era atestat decât la nivelul limbajului poetic sau figurat). Probleme au pus, în special, selecția termenilor de origine engleză, adaptați în diferite grade și, mai ales, absenți din textele științifice românești, dar cunoscuți specialiștilor, precum și numeroasele denumiri științifice în latină (de exemplu, „termenul științific oficial latinesc, în cazul constelațiilor”, p. 14), folosite în mod frecvent chiar și de nespecialiști (cf. *Cancer* și *Rac*, *Aries* și *Berbec*). Dată fiind frecvența mare a acestor denumiri oficiale latinești (ceea ce nu se întâmplă, de pildă, cu denumirile oficiale ale animalelor sau plantelor), i-a făcut pe autori să le includă în dicționar, dacă sunt relevante ca prezență în textele astronomice, deși nu este vorba, propriu-zis, de termeni românești, când nu sunt adaptați sistemului lexico-gramatical al românei.

Dificultăți au rezultat inclusiv din raportul nume comun/nume propriu atât de prezent în terminologia astronomică și, în consecință, de prezența astrinimelor, „nume proprii de obiecte cerești și de constelații” (DAFOC s.v.), al căror studiu nu este încă foarte bine sistematizat. Astfel, unii termeni, prin restricție sau generalizare, pot face parte fie din categoria numelor proprii, fie din cea a numelor comune (cazuri foarte la îndemână: *Lună/lună*, *Soare/soare*, *Luceafăr/luceafăr* etc.). Apoi, polisemia,

destul de bogată (de exemplu, pentru lunile anului există 93 de denumiri organizate sinonimic, dintre care aproximativ o treime denumesc mai multe luni, în funcție de zona dialectală) și, uneori, surprinzătoare (de exemplu, chiar în cadrul strict științific al limbajului de specialitate, un semnificant numește mai multe elemente astronomice), a pus, la rândul său, probleme, dată fiind organizarea DAFOC, dicționar etimologic, după modelul DA/DLR, și nu după cel al dicționarilor enciclopedice. Soluția a constat în aducerea sub același semnificant a semnificațiilor diferiți având același etimon, ceea ce reprezintă singura soluție justă pentru un dicționar etimologic.

Compusele și sintagmele, inclusiv ale numelor proprii, au fost înregistrate „sub un termen determinant” (p. 17): de exemplu, compusul *Baba-cu-paiele* „Calea-Lactee”, s.v. *baba*; *Aldebaran cel Roșu*, s.v. *Aldebaran*; iar sintagmele *astru ceresc*, *boltă cerească*, *corp ceresc*, *mecanică cerească* etc., s.v. *ceresc*, *-ească*, dar s-a făcut trimitere și la articolul reprezentat de centrul de grup („v. a s t r u” etc.).

Organizarea articolelor DAFOC aduce câteva elemente de noutate (unele folosite, totuși, și în *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, DFA). Astfel, în afară de precizarea sferei diastratice (T_s sau T_p), se include, atunci când este cazul, direcția circulației diastratice/evoluției lexicale, dinspre limbajul popular către cel științific ($T_p T_s$) sau invers ($T_s T_p$). Dată fiind dinamica accelerată a descoperirilor astronomice, precum și a corectărilor și reinterpretrărilor din acest domeniu, autorii DAFOC au introdus, alături de indicația „învechit” și pe cea specifică acestui dicționar, de „inactual”. Etimologia directă, cu sursele indicate în paranteză, este însoțită, pentru numele proprii, și de etimologia indirectă, completată de note cu caracter enciclopedic. Pentru numele proprii provenite din apelative se indică, de asemenea în paranteză, etimologia indirectă. Nu în ultimul rând, pentru sintagme sunt date, tot în cadrul unor note, corespondentele din principalele limbi europene. Toate acestea largesc categoriile de public cărora li se adresează și sporesc caracterul educativ și de popularizare al dicționarului.

Ca și DFA, DAFOC cuprinde, în afara substantivelor, adjective și verbe, ceea ce le deosebește de alte dicționare terminologice.

Studiile, complexe și valoroase prin bogăția documentării și profesionalismul sintezelor oferite, completează în mod fericit caracterul parțial al dicționarului, în sensul că foarte multe articole, însoțite de notele aferente, din secțiunea L-Z a manuscrisului dicționarului sîrvesc ca exemplificări ale diferitelor aspecte metodologice în cadrul studiilor.

Normele DAFOC (p. 259-269) sunt clare și detaliate, fiind, în consecință, deosebit de utile pentru înțelegerea arhitecturii articolelor. O soluție ingenioasă pentru diferitele excepții de la regulă care pot apărea o constituie sistemul de mențiuni adoptat. Printre normele cele mai importante se numără: neprecizarea genului pentru numele proprii (conform tradiției lexicografice), precizarea ariei de circulație diastratice (T_s sau T_p) în ordinea circulației diacronice a fiecărei unități, folosirea genului proxim de *asterism* pentru grupările de stele diferite de cele 88 de constelații consacrate, adăugarea abrevierilor internaționale pentru constelații, formularea definițiilor potrivit registrului căruia îi aparține termenul, plasarea citatelor ilustrative în ordine cronologică, redarea site-urilor (prescurtat) cu majuscule urmate de data consultării (URSEANU, 09.10.2022, de exemplu), indicarea zonei dialectale pentru elementele T_p , când aceasta este evidentă, ordonarea zonelor dialectale abreviate în sensul mișcării acelor de ceasornic, începând cu Maram., punerea în evidență a surselor dialectale, după toate celelalte surse ordonate cronologic, introducerea, ca

inovație, a parantezei de circulație („Inactual”), renunțarea la indicația gramaticală din DLR „– Pl.: ?”, punerea variantelor lexicale ale cuvântului-titlu în ordine diastratică, diacronică și diatopică, indicarea explicită a etimologiei elementelor de substrat, reconstruirea formei protoromane pentru formele moștenite potrivit normelor DÉRom, corelată cu forma latinească scrisă și citată conform normelor acestui dicționar (când articolul există), tratarea la note de subsol marcate special a etimologiei sintagmelor, redarea „semnăturii” fiecărui autor prin inițiale la sfârșitul fiecărui articol etc.

Deși, din păcate, timpul de care s-a dispus, volumul mare de muncă și complexitatea problemelor au făcut ca dialectele românești sud-dunărene să nu poată fi incluse în această cercetare, „lucrarea de față este prima analiză contrastivă lingvistică (T_s versus T_p) a terminologiei astronomice românești” (p. 20) și cuprinde lexeme care desemnează fenomenele, obiectele cosmice și constelațiile. Abordarea interdisciplinară lingvistică-astronomie a condus la clarificări terminologice și de substanță (de pildă, se evidențiază cele două sensuri distincte pentru *constelație*, se face disocierea corectă a zodiilor din punct de vedere astronomic în relație cu disocierea astrologică a acestora, atât de populară prin intermediul horoscopului, se argumentează înțelegerea timpului ca fenomen astronomic, se aduc clarificări în domeniul bogatei sinonimii populare, este pusă în evidență bogăția lexicului românesc din acest domeniu etc.). Strict lingvistic, cercetarea contrastivă clarifică anumite aspecte ale specificului lexicului românesc în plan romanic și stabilește corespondențe lexicale corecte între terminologia populară și cea științifică (de exemplu *Chirostriile*, formă dialectală pentru *Pirostriile*, echivalează în T_s cu constelația *Casiopeea*), identifică o serie de prime atestări, în funcție de sens, pentru lexeme precum: *astronom*, *astronomie*, *astru*, *Bouarul* ș.a.

„Pentru prima oară în astronomia și lingvistica românească, este identificat și studiat astronomic *conturul specific T_s al porțiunii de boltă cerească delimitată de limba română*” (subl. aut. C.F.) (cca 800 de stele, dintre care aproximativ 300 cele mai luminoase și mai vizibile, cu declinația cuprinsă între -47 de grade și 90 de grade) (p. 21).

TAFOC adoptă o perspectivă ce presupune întrepătrunderea informațiilor cu specific astronomic, cu cele lingvistice (de factură lexicală, etimologică etc.) (v. p. 170). DAFOC reprezintă un instrument valoros nu numai pentru lexicografi (în special pentru redactorii noii ediții a dicționarului academic), ci și pentru astronomi. Echipa interdisciplinară a dicționarului a reușit adeseori să realizeze disocieri semantice, terminologice pentru situații ambigue (v. p. 190). Autorii DAFOC au optat nu numai pentru indicarea etimologiei directe (de exemplu, apelativul de la care provine numele propriu), ci și pentru redarea etimologiei indirecte (în acest caz, originea apelativului de la care s-a format astronimul). Terminologia astronomică românească actuală, deci preponderent științifică sau cu tendință de trecere către registrul popular, este strâns legată de terminologia astronomică internațională, în limba engleză. În plus, articolelor le-au fost atașate numeroase note care detaliază etimologiile complexe, aduc informații cu caracter enciclopedic sau oferă „povestea/legenda” unui anumit astronim, rezultând o foarte mare complexitate a acestora.

În concluzie, o lucrare valoroasă cu care cercetarea lingvistică românească se poate mândri!

Primul studiu, semnat de Laura Manea, poartă titlul *Fenomenele atmosferice. Probleme generale* (p. 25-62). Autoarea subliniază faptul că, în cazul terminologiei fenomenelor astronomice, dat fiind faptul că ele se petrec dincolo de atmosfera terestră și, uneori, în afara percepției umane directe, asistăm la o prevalență a denumirilor științifice, dintre care multe au migrat spre lexicul comun datorită interdisciplinarității, adică prin intermediul unor discipline și domenii care le-au folosit, precum: fizica, matematica, chimia, geografia, geodezia, meteorologia, radiocomunicațiile, navigația ș.a. Pe de altă parte, a cunoscut o continuă dezvoltare desemnarea, delimitarea și definirea fenomenelor astronomice, datorită unor științe conexe astronomiei, cum sunt: astrometria (care se ocupă de mișcarea aparentă a obiectelor cerești, echinoclii, solstiții etc.), mecanica cerească (mișcarea reală a corpurilor cerești, legea atracției universale, marile etc.), cosmologia (proprietățile fizice, structura și evoluția Universului, Big Bang, radiațiile cosmice, formarea galaxiilor, a stelelor și planetelor etc.), radioastronomia (studiul obiectelor cerești pe frecvențe radio), cinematica sistemului solar (mișcarea și fazele Lunii, eclipsele de Lună și de Soare etc.), astrofizica (energia radiantă, luminozitatea, strălucirea, efectul Doppler, radiația corpului negru etc.). Progresul științei spațiale în ultimele decenii și dezvoltarea fără precedent a tehnologiei au dus la numeroase descoperiri și, implicit, la necesitatea denumirii noilor realități.

Nu există o definiție științifică propriu-zisă pentru termenul *fenomen astronomic*, dar autoarea consideră că acesta „desemnează, diacronic, un eveniment astronomic identificat și, apoi, studiat în cursul a mii, sute sau, actual, zeci de ani, funcție de evoluția teoriilor în fizică și în matematică, precum și a tehnologiei” (p. 28). Practic, „astronomia începe cu studierea fenomenelor observate pe bolta cerească” (p. 27). Fenomenele atmosferice se află în atenția omenirii încă din mileniul al doilea î.Hr., iar descoperirile din acest domeniu făcute de-a lungul timpului au rămas, în mare parte, valabile și astăzi.

Inventarul românesc al termenilor care denumesc fenomene astronomice este deosebit de bogat, dar nu ca termeni simpli, ci ca „termeni pilot” pentru sintagmele și îmbinările stabile de cuvinte în care apar. În general, este vorba de împrumuturi lexicale și calcuri (doar din engleză, pentru epoca modernă, în cazul terminologiei științifice), consecință a sincronizării terminologiei românești cu terminologia astronomică internațională. Definirea lor pe înțelesul publicului larg și cu rigorile unor articole de dicționar a fost deosebit de dificilă, deoarece majoritatea termenilor sunt extrași din manuale și cursuri unde sunt tratați, uneori, pe mai multe pagini (ca și în dicționarele de specialitate) sau le sunt dedicate capitole întregi. Terminologia populară, bazată de asemenea pe împrumuturi, are caracter uzual și este rodul acțiunii de „popularizare” și de „culturalizare a maselor” realizate de cărțurari în secolele trecute.

Autoarea a identifica 94 de termeni, științifici (cei mai mulți) și populari, care denumesc fenomene astronomice, cu precizarea că unii apar doar în construcții lexicale. Reținem câțiva: *activitate solară*, *apus*, *conjuncție*, *corn(ul Lunii)*, *crai(-nou)*, *echinocliu*, *eclipsă*, *gravitație*, *hipernovă*, *întunecare*, *maree*, *ploaie (de meteoriți)*, *radiație*, *rază*, *rotație*, *scăpătat*, *solstițiu*, *vânt (solar, stelar)*. Aceștia au făcut obiectul

unei taxonomizări realizate pentru prima oară de Laura Manea și care cuprinde: 1. fenomene care definesc mișcări (aparente sau reale) ale corpurilor cerești, a unor aglomerări stelare sau a unor componente ale acestora (exemple: *deplasare aparentă a stelei*, *mișcare anuală a Pământului*, *mișcare de rotație*, *mișcare geocentrică*, *nutație*, *precesie luni-solară*, *revoluție*, *rotație galactică* etc.); 2. fenomene rezultate în urma mișcărilor (aparente sau reale) ale corpurilor cerești (simple sau în combinație cu fenomene astronomice fizice) (ex.: *echinocțiu*, *echinocțiu de primăvară*, *formarea anotimpurilor*, *isonihtă*, *maree*, *solstițiu*, *solstițiu de iarnă* etc.); 3. fenomene rezultate din cursul mișcării diurne a unui astru (ex.: *apus*, *asfințit*, *culminație*, *răsărit*, *scăpătat*, *Soare-apune* etc.); 4. fenomene rezultate în urma mișcării orbitale a corpurilor cerești (ex.: *crai-vechi*, *fazele lunii*, *lună ascuțită*, *lună în două coarne*, *lună tânără*, *lunație*, *revoluție sinodică a Lunii*, *ultimul pătrar* etc.); 5. fenomene care stabilesc poziția astrilor pe bolta cerească (*conjunție*, *culminație*, *opoziție*); 6. fenomene care se produc când un corp ceresc trece prin fața altuia (ex.: *acoperire*, *eclipsă*, *întunecare*, *faza centrală*, *faza inelară*, *tranzitul planetelor inferioare* etc.); 7. fenomene astronomice fizice (ex.: *atracție*, *gravitație*, *fuziune nucleară*, *reflexie*, *refracție astronomică* etc.); 8. fenomene de coliziune (ex.: *cădere de meteori sau meteoriți*, *ciocnire cu o cometă* etc.); 9. fenomene care apar pe suprafața sau în proximitatea astrilor (*activitate solară*); 10. fenomene care se referă la modificări la nivel de corp ceresc sau la modificări ale cosmosului (ex.: *Big Bang*, *expansiunea Universului*, *Explozia inițială* etc.); 11. fenomene care indică un proces cosmologic (ex.: *formarea galaxiei*, *formarea planetelor* etc.); 12. fenomene rezultate în urma pătrunderii în atmosfera terestră a unor corpuri cosmice (ex.: *curent meteoric*, *ploaie de stele*, *roi meteoric* etc.), cercetate, din alte perspective, și în alte două studii; 13. fenomene care se referă la răspândirea luminii, la eliberarea de energie în cosmos sau la emisia radiațiilor în spațiu ori la strălucirea corpurilor cerești (ex.: *dispersia luminii*, *luminozitate*, *propagarea luminii*, *radiație solară*, *raze cosmice galactice*, *scânteiere*, *strălucire aparentă*, *vânt stelar* etc.); 14. fenomene care conduc la modificări ale unor corpuri cerești (*maree galactică*); 15. fenomene cu rol important în studierea mișcării corpurilor cerești, cercetate și în funcție de efecte în alt studiu (*efect Doppler*, *efect Zeeman*). În afara acestei taxonomii, dar având o importanță deosebită se află: 1. legile care stau la baza identificării unor fenomene astronomice (*legea atracției universale*, *legea gravitației*, *legile lui Kepler*); 2. corpurile cerești care produc fenomene astronomice, cercetate și dintr-un alt punct de vedere (ex.: *binare fotometrice*, *novă*, *nove rapide*, *stele binare*, *stele variabile eruptive*, *supernovă* etc.); 3. anumite intervale de timp în care au loc fenomene astronomice (ex.: *crepuscul astronomic de dimineață/de seară*, *perioadă orbitală*, *revoluție siderală* etc.); 4. noțiunile care denumesc metode folosite pentru determinarea distanței până la un obiect cosmic inaccesibil (ex.: *paralaxă*, *paralaxă geocentrică*, *paralaxă heliocentrică*, *paralaxă seculară* etc.).

În continuare, sunt explicate regulile care au stat la baza redactării articolelor din această secțiune, pornind de la faptul că, exceptându-i pe *eclipsă* și pe *explozie*, toți termenii sunt monosemantici. Pentru termenii care definesc fenomene astronomice (de fapt, pentru toate categoriile de termeni), s-a ales „cuvântul prototipal, pentru a înlătura ambiguitățile semantice, apărute mai ales la nivel sintagmatic [...] și pentru a putea urmări sinonimia la nivel $T_S - T_P$ ” (p. 31). Definițiile sunt urmate, când este cazul, de sintagme dintr-unul sau din mai multe registre posibile (T_S , $T_S T_P$, $T_P T_S$ și T_P), precum și de sinonime din celălalt registru

fundamental, dacă nu cumva chiar definiția constă dintr-un astfel de sinonim. Așadar, s-a recurs la mai multe modalități de definire: definire explicativă, definire prin sinonime, definirea unei/unor sintagme sau compuse, pentru cuvintele-pivot (prototipale) care nu apar decât sintagmatic.

Urmează studiul ilustrativ al „ploilor de meteoriți”, de fapt curenți de meteori, care, dintre toate fenomenele astronomice, alcătuiesc un subgrup aparte.

În total, Laura Manea a studiat și definit 76 de termeni din registrul științific, din care 21 de lexeme care definesc curenți de meteori, 18 termeni care țin de registrul popular, 10 termeni care aparțin registrului științific și popular (TsTp) și 6 termeni care fac parte atât din registrul popular, cât și din cel științific (TpTs).

Categoriile lexicale includ: cuvinte simple (substantive), sintagme construite cu acestea, sintagme independente (după identificarea sintagmei prototipale), variante lexicale (ilustrând oscilațiile în alegerea unei forme literare, precum în cazul cel mai spectaculos al lui *echinocțiu*: *echinox*, *echinops*, *ecuinox*, *ecvinocție*, *ecvinopție*, *echinocț*, *echinopție*, *echinopțiu*, *echinoxiiu*, *ecuinopt*, *ecuinoptiu*, *ecuinoctie*, *ecuinoctiu*, *ecvinopț*, *ecvinocțium*, *ecvinoxiu*, *ecinocțiu*, *ecinopțiu*, *ecuinoapte*).

Din punct de vedere gramatical, au fost identificate substantive (69 feminine, 2 masculine și 21 neutre), plus 20 de nume proprii, și numeroase sintagme (323, v. p. 32), organizate în 13 tipuri de structură, precum și 18 îmbinări de cuvinte cu un grad mai scăzut de stabilitate (precum: *expansiunea Universului*, *formarea planetelor*). Nu este foarte clar de ce *Big Bang* e trecut doar la substantive neutre, nu și la substantive proprii, ca și *Soare*, *Lună*. Se pare că, deși scris cu inițiale majuscule, nu este considerat nume propriu în limba română (v. DAFOC s.v.).

Foarte valoroasă, ca în cazul tuturor studiilor din volum, de aceea nu vom reveni, este secțiunea dedicată categoriilor etimologice, pentru că, dat fiind volumul mare al surselor consultate, s-a dat o mare atenție căilor de pătrundere a termenilor și, de aceea, unele etimologii au fost reinterpretate. Din acest punct de vedere, 24 de termeni au etimologie simplă (directă), 42, etimologie multiplă, cu o contribuție importantă a celei franceze; 9 termeni sunt moșteniți, iar 29, formați în română, prin toate procedeele, mai puțin prin prefixare (doar *exnovă*). Interesantă este precizarea, care privește 21 de termeni, că, deși au anumite etimoane, fixarea lor în limbajul astronomic s-a datorat unor termeni din alte limbi, la care se trimite prin „cf.” (de exemplu, *rezonanță* < fr. *resonance*, cf. eng. *r e s o n a n c e*). De asemenea, interesantă, utilă și inedită este „etimologia sintagmelor” (v. p. 56-60), adică, așa cum precizează autoarea, indicarea structurilor echivalente (în general, mai ales din franceză și engleză) după care s-au creat calcurile totale sau parțiale din română.

Deși a avut de descris un domeniu foarte abstract, guvernat mai ales de legi fizice și matematice și ajuns în atenția publicului larg abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea încoace, autoarea a surprins complexitatea și frumusețea acestui domeniu al terminologiei astronomice, lăsând să se întrevadă preocupări viitoare legate de această temă, precum categorii dialectale, sinonime, prime atestări, studii de caz.

Cristina Cărăbuș, deși se referă la același domeniu de referință, se plasează în altă perspectivă în studiul său, *Efecte ale fenomenelor atmosferice* (p. 63-70).

Rezultă o complexă analiză semantică, morfologică și etimologică a termenilor care alcătuiesc câmpul lexical al efectelor fenomenelor atmosferice.

Inventarul supus analizei, aparținând doar terminologiei științifice (Ts), extras din dicționare generale ori de specialitate sau din lucrări științifice, este foarte precis și destul de bogat, alcătuit, mai precis din doi termeni nominali (*efect* și *antigravitație*) și din 46 de sintagme științifice/îmbinări de cuvinte mai mult sau mai puțin stabile (dintre care, exemplificăm cu câteva mai „cunoscute” nespecialiștilor: *deplasarea polilor cerești*, *efect Coandă*, *efect de latitudine*, *efect de seră*, *efect Oberth*, *efectul bulgărelui de zăpadă* etc.). Câteva dintre acestea formează perechi sinonimice, precum: *efect Einstein* = *decalaj gravitațional*, *efect geomagnetic* = *efect de latitudine*, *efect Hubble* = *deplasare spre roșu*. Alte 13 sintagme care apar în lucrările unor specialiști (ca: *efectul mișcării Pământului în jurul Soarelui*, *efectul materiei în spațiu* etc.), la recomandarea specialistului astronom, nefiind clar definite, nu au fost luate în considerare. Unii termeni se suprapun cu: meteorologia (*efect de seră*), geofizica (*efect geomagnetic*), radioastronomia (*efect fotoelectric*), cu astrofizica (*efect Einstein*, *efect fotoelectric* etc.), cu aeronautica (*efect Coandă*), cu astronautica (*efect Pogo*).

Se recunoaște în structura tuturor sintagmelor elementul comun *efect*, definit ca „urmare sau consecință a unui fenomen astronomic” (p. 69), urmat de substantive proprii, de substantive comune precedate de prepoziție sau în cazul genitiv și de adjective.

Ca etimologie, dacă *efect* se remarcă printr-o etimologie multiplă (franceză, engleză și germană), iar *antigravitație* este compus în română, cu intervenția fr. *antigravitation* (pentru care se trimite spre comparație), sintagmele provin, prin calchiere, fără excepție, din franceză și/sau din engleză, în majoritate făcându-se trimitere la structuri echivalente din ambele limbi.

Cristina Florescu se oprește asupra unei fațete complexe și foarte discutate de către specialiști din diferite domenii: *Timpul ca fenomen astronomic în studiile de caz: AN, LUNĂ și denumirile lunilor anului* (p. 71-97).

Autoarea mărturisește, de la început, limitele pe care trebuie să și le impună un lingvist atunci când discută despre o noțiune care poate fi definită (relativ) precis numai într-un cadru de strictă specialitate (matematic, fizic, astronomic). Chiar definiția noțiunii-cheie, extrasă din *Dicționarul de astronomie și de astronautică* (publicat de Călin Popovici și colaboratorii în 1977, dar rămas în continuare cel mai utilizat și în prezent), oferă o imagine a complexității ei: „timp: formă fundamentală de existență a materiei în mișcare, exprimând simultaneitatea și coordonarea succesivă logică a evenimentelor obiective” (ap. p. 72), deosebită de celelalte mărimi fundamentale prin caracterul său ireversibil și prin imposibilitatea realizării unui etalon material de timp. Totuși, oamenii și-au creat câteva puncte de reper temporal, orientându-se după mișcarea aparentă a Soarelui (de fapt, după mișcarea de revoluție a Pământului) și de fazele lunii, și astfel au apărut *anul* și *luna*. Acestea fac, în special, obiectul studiului de față, mai precis, modul în care ele sunt reflectate în terminologia populară și în cea științifică românească.

Mai întâi, analiza se concentrează asupra lexemului *an*, moștenit din latină ca, de altfel, și celelalte componente importante ale calendarului (*lună*, *săptămână*, *zi* etc.) și impus prin „**autoritatea calendarului latin**” (subl. aut., p. 72), care a înlocuit sau unificat vechile calendare ale babilonienilor, fenicienilor și vechilor greci.

În noianul de sensuri și sintagme în care se află implicat *an* (dar și alți termeni temporali), pare că se pierde amprenta de fenomen astronomic a timpului, dar este o impresie înșelătoare, pentru că „orice disociere a timpului are implicații sociale” (p. 73).

În registrul popular și dialectal, cuvântul vine cu o suită de sintagme intrate dinspre limbajul religios și liturgic (precum: *an bisericesc*, *Anul Domnului*, *Anul Nou* etc.) ori apărute ca expresii ale unor nevoi socioadministrative (cum sunt: *an bugetar*, *an gregorian*, *an sabatic* etc.).

În limbajul științific, *an* a fost definit prima oară de matematicianul N. Coculescu, în 1929: „anul fiind [...] intervalul între două reveniri ale Soarelui la un același solstițiu” (*ap.* p. 74), dar după ce înaltul prelat Amfilohie Hotiniul, în secolul al XVIII-lea, și profesorul Ioan Genilie, în secolul următor, îl folosiseră într-un efort conștient de popularizare și cultivare a limbii. Și în Ts, sunt înregistrate mai multe sintagme (de ex.: *an galactic*, *an luni-solar*, *an marțian*, *an venusian* etc.), prin care *an* „a pătruns dincolo de granițele limbajului astronomic” (p. 75).

Lună, disociat semantic între „corp ceresc” și „interval de timp”, a provocat unele discuții cu privire la originea celui de-al doilea sens, deși opinia dominantă în lingvistica românească este că ambele sensuri sunt moștenite din latină, protoromane, dar există și opinii mai noi care îl consideră dezvoltat în română. Admițând originea protoromană a ambelor sensuri, autoarea a considerat necesară analiza lexemului sub forma a două omonime: LUNĂ¹ și LUNĂ², dintre care doar cel de-al doilea, cu sens temporal, constituie obiectul articolului de față.

Rețin atenția construcțiile populare *lună (luni) de zile* (specifică numai limbii române între limbile romanice, dar neîntâlnită nici în alte familii de limbi), *de lună* (în *ridichi de lună*, de exemplu) sau *crugul lunii* „ciclu lunar, de 19 ani”, care dă mărturie despre începuturile unei astronomii populare. În Ts, apar sintagme, precum: *lună siderală*, *lună sinodică*, *lună solară* etc.

O altă fațetă importantă a studiului o reprezintă denumirile lunilor anului, caracterizate printr-un grad înalt de sinonimie și prin utilizare inclusiv în sfera analizelor și definițiilor astronomice explicite.

Prin bibliografia consultată, care se apropie de exhaustiv atât în domeniile lexicografic și lingvistic, cât și în cel etnografic, studiul Cristinei Florescu asupra acestei teme și articolele corespunzătoare din DAFOC pot fi considerate cel mai cuprinzător demers de până acum. La această concluzie contribuie și anexa de circa trei pagini, care cuprinde nu numai toate denumirile românești ale lunilor anului (termenii, nu și variantele), ci și structura sinonimică a câmpului lexical respectiv (p. 93-96).

Denumirile literare oficiale ale lunilor se află la limita dintre terminologia populară și cea științifică (TpTs), dar variantele lor dialectale au constituit împreună cu denumirile propriu-zis dialectale și populare (peste 80 de termeni) o rețea complexă din punct de vedere diacronic, diastratic și diatopic. Cei mai frecvenți termeni populari care denumesc lunile anului sunt, începând cu ianuarie: *călindar*, *făurar*, *mărțișor*, *prier*, *florar*, *cireșar*, *cuptor*, *secerar*, *răpciune*, *brumărel*, *brumar* și *îndrea*. „Fiecare termen oficial trece prin câte două sau trei etape de adaptare dinspre structurile preluate din slavonă mai ales (dar și medio- sau neogreacă), spre cele modificate sub influența latinei neologice” (p. 93).

În continuare, este analizat fiecare din cei doisprezece termeni literari, dintre care *mai* și *a(u)gust* sunt moșteniți, avându-se în vedere descrierea ierarhiei

taxonomice complicate și arborescente care se produce pe diferitele paliere ale limbii române (v. p. 81 ș.u.). Urmează analiza denumirilor dialectale ale lunilor, care, de asemenea, sunt angrenate în relații sinonimice uneori greu de explicat. Din punct de vedere etimologic, rețin mai întâi atenția termenii moșteniți sau, potrivit terminologiei DĖRom, „termeni de sorginte protoromană” (p. 87) (din latina secolelor I-III ale primului mileniu), cvasigenerali în limbile romanice: *agust*, *făurar*, *mai*, *marț*, *prier*; sau caracteristici numai limbii române: *răpciune*, cu o polisemie dialectală impresionantă: „august; septembrie; octombrie; noiembrie; decembrie”, *îndrea* „decembrie” și *vinimeriu* „septembrie”, urmați de termeni împrumutați din germană și/sau maghiară ori doar din maghiară, precum: *aprilis*, *apriluș*, *augustuș*, *cireșeag*. Urmează creațiile interne, pe terenul limbii române, foarte numeroase, încărcate de expresivitate, ca diminutive sau augmentative, cu valoare metonimică, sinecdotică sau metaforică. Unele desemnează numai luni ale anului, precum: *crăciunar*, *făurică*, *gerar*, *vinicer* etc. Altele reprezintă resemantizări, extinderi semantice de la cuvinte deja existente: *cireșar*, *ghețar*, *măselar* (de la *măseaua* coasei, deci luna când se cosește), *neios*, *ningău*, *ploier*, *pomar* etc. Alături de *răpciune*, discutat mai sus, mulți termeni populari și dialectali denumesc mai multe luni, în funcție de distribuția diacronică, primii, și, mai ales, de cea diatopică, cei din urmă. Reținem spre exemplificare pe: *florar* „aprilie; martie; mai; iunie”, *călindar/căringar* „ianuarie; iunie” și *îndrea* „decembrie, ianuarie; septembrie; octombrie”. Această polisemie, uneori surprinzătoare, poate să se datoreze, după Cristina Florescu, mai multor cauze: diferențierile stilistice ale calendarului ortodox, nuanțele climaterice ale vremurilor trecute, amintirea unei clime ancestrale, înmagazinată în memoria arhaică a locuitorilor de pe aceste teritorii, creativitatea subiectului-vorbitor în cadrul anchetelor dialectale etc. Oricum, resemantizările ulterioare „ascund”, potrivit autoarei, sursa etimologică reală (v. p. 91).

Sinonimia bogată apare, de asemenea, la denumirile dialectale. De exemplu: *mai* = *cireșar*, *florar*, *frunzar*, *prăzar*, *decembrie* = *crăciunar*, *gerilă*, *ghețar*, *îndrealundrea*, *luna lupilor*, *neios*, *ningău*, *răpciune/răpciun*. În seriile sinonimice, dialectale intră și diferitele variante împrumutate ale denumirilor oficiale (ca: *aprilis*, *apriluș*, la *aprilie*, întâlnite în subdialectul crișean).

În final, înaintea concluziilor, denumirile românești ale lunilor sunt transpuse într-un cadru mai larg, romanice, mai precis, autoarea prezintă rezultatele unui studiu al său comparativ cu situația din franceză a acestor denumiri. Spre deosebire de română, franceza moștenește tipurile generale romanice, cu foarte numeroase variante fonetice și lexicale, dar sinonimia la nivel dialectal este extrem de săracă, fie și pentru că dialectologii nu au fost prea interesați de aceasta, consideră autoarea. Cadrul socio-cultural deosebit a condus către aceasta. Mai precis, așa cum arată Cristina Florescu: „Pentru română, dubletele arhaice protoromane versus elementele slavone oficiale au putut forma, în sistemul de denumire a lunilor anului, posibilitatea unei «evaziuni» terminologice creative inexistente în sistemul exclusiv latin al francezei” (p. 93).

Daniela Butnaru se ocupă într-un dens articol de *Lexicul care desemnează momente și perioade ale unei zile* (p. 99-114). După un preambul în care autoarea face o digresiune asupra rolului luminii și întunericului în viața omului și prezintă stadiul cercetărilor, trecând în revistă contribuțiile valoroase din domeniu ale lui B. P. Hasdeu, T. Frâncu și G. Candrea, Sim. Fl. Marian, T. Pamfile, V. Bogrea, R.

Vulcănescu, Simina Frîncu și Cristina Cărbuș, se fac precizări cu privire la obiectul de studiu.

Ca în toate subdomeniile terminologiei astronomice, și în cel de față pot fi găsite toate cele trei categorii de fapte lingvistice repartizate diastratic: termeni științifici, utilizați exclusiv de specialiști, termeni populari, comuni, cei mai numeroși, și termeni care aparțin ambelor registre, înregistrându-se și aici interferențe firești cu alte domenii înrudite, precum al meteorologiei și al fenomenelor atmosferice.

Referindu-se la structura lexicală, autoarea abordează mai întâi terminologia științifică, după care se ocupă de cea populară, alegând în ambele cazuri o dispunere (crono)logică a faptelor de limbă tratate. Este vorba nu numai de o conturare, în cazul terminologiei științifice, a unei schițe de istorie a constituirii acesteia începând cu secolul al XIX-lea, ci și de o analiză a termenilor în ordinea momentelor zilei.

Din T_S, care s-a bazat la începuturi, dar se bazează și în continuare pe cuvinte aparținând fondului comun, reține atenția structurii precum: *zi mijlocie*, *zi solară adevărată*, *miezul nopții mijlociu/mediu*, *crepuscul (de dimineață/de seară)*, *oră civilă*, *oră medie la amiază* etc. Se remarcă folosirea unor termeni care aparțin ambelor registre, ca: *amurg*, *dimineață*, *momentul apusului*, *seară*, *zori*, dar mai ales: *amiază*, *crepuscul* și *zi*, utilizați, uneori intens, de specialiști. Aparțin T_P numeroase cuvinte, simple sau compuse, locuțiuni, expresii și sintagme, rezultate din experiența milenară a „trăirii” timpului de către strămoșii noștri, în strânsă legătură cu ciclul lumină-întuneric.

Ca orice bun gospodar, autoarea se pornește la treabă de dimineață! De aceea, își începe demersul analitic cu termeni cu circulație regională sau arhaică, printre care: *astămâneată*, *dis-de-diminecioară*, *desniță*, *zor de zi(uă)*, *crăpui de ziuă*, *crepetul zilei*, *gură de ziuă*, *mijitul zilei*, *faptul dimineții*, *amurgul dimineții*, *la mânecus*, *la cântători*, *cu noaptea-n cap* ș.a. Dovadă a imaginației și creativității populare sunt verbele și expresiile verbale referitoare la răsăritul Soarelui, numit și *soare răsare* sau *răsărita Soarelui*: *a se crăpa de ziuă*, *a se sâmcela de ziuă*, *a se omizi de ziuă*, *a ieși zorii*, *a se îngâna ziua cu noaptea*, *a intra alba în sat*, *a veni alba la fereastră*, *a se îngena*, *a se înzori*, *a se crăcăna de ziuă* etc.

Și celelalte momente ale zilei sunt bine reprezentate: *amiaza oilor*, *(a)prânzul (cel) mic* (între zori și mijlocul zilei), *amiaza mare*, *miez de zi*, *prânzul boieresc/păcurăresc*, *crucea-amiezii*, *crucea zilei*, *răscrucile cerului* (la jumătatea zilei), *după-masă*, *după-prânz*, *la chindie*, *cina mică*, *la toacă*, *la asfințea Soarelui*, *în amurg*, *la amurgit*, *în capul murgului*, *la scăpățiș* (până la lăsarea serii), *la căderea serii/nopții*, *pe înserate*, *în capul nopții*, *în puterea nopții*, *cumpăna nopții* etc. Verbele sunt, de asemenea, bine reprezentate pentru celălalt moment „spectaculos” al zilei, apusul Soarelui: *a se lăsa seara/întunericul* (și, cu alt sens secundar, aparent, *a se lăsa Soarele*), *a intra/veni murga în sat*, *a se întuneric*, *a se îmbezna* ș.a.

Unii termeni populari trimit la momente diferite ale zilei, în funcție de surse. Astfel, *proor* desemnează momente care cuprind primele ore după miezul nopții, primele ore ale dimineții, vremea prânzului sau chiar tot intervalul de dimineață până la prânz. La fel de interesante sunt din acest punct de vedere *cântatul cocoșilor* și *la toacă* (v. p. 109).

Structura gramaticală a câmpului lexical analizat evidențiază numărul mare de substantive, simple sau compuse, uneori diminutive, și a sintagmelor substantivale. Mai puține sunt adjectivele și adverbele, dar reține atenția numărul mare de locuțiuni adverbiale (formate din substantive precedate de prepoziții, mai ales),

care lipsesc în celelalte subdomenii ale TAFOC sau sunt foarte puține. Foarte numeroase sunt verbele, locuțiunile și expresiile verbale.

Etimologia este, la rândul său, analizată în funcție de cele două registre. Cum era de așteptat, pentru terminologia științifică, este vorba de împrumuturi sau calcuri după franceză și engleză, în primul rând, iar pentru cea populară, se întâlnește toată varietatea etimologică a lexicului comun: moștenire, împrumut, derivare, compunere, conversiune.

Bogăția lexicală cea mai mare o cunoaște terminologia populară (v. p. 110-111). Cele mai multe expresii și sintagme populare au legătură cu lumina Soarelui (*revărsat de zori, a se lumina de ziuă*), cu poziția acestuia pe cer (*la răsărit Soarelui, în crucea zilei, la zăvârnirea Soarelui*), dar și cu activități ale oamenilor (plecatul de dimineață: *pe mâncate*, timpul mesei: *aprânz, cinioară, la ujină*, timpul când ciobanii duc oile în țarc: *la țarcători*), cu practici religioase (*la utrenie, la vecernie*) ori cu obiceiuri ale păsărilor (*la cântători, la cântatul cocoșilor*).

Alina-Mihaela Bursuc se ocupă de *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română* (p. 115-136), mai precis de „terminologia propriu-zisă a categoriilor de obiecte cosmice și nomenclatura acestora la nivel științific (Ts) și popular (uzual și dialectal) (Tp) [...], cu focalizare pe obiectele cosmice majore” (p. 115), obiectele cosmice minore făcând obiectul studiului următor.

Autoarea, care consideră demersul său ca având caracter enumerativ și parțial, descriptiv, bazat pe un material terminologic bogat (cf. p. 134), face, pentru început, o necesară trecere în revistă a bibliografiei de referință, cu precădere anglo-franceze, dar și românești. În vreme ce numeroase grupuri de lucru de sub egida Uniunii Astronomice Internaționale (IAU) se ocupă de liste terminologice și criterii de clasificare a obiectelor cosmice nou-descoperite, „amprenta onomastică” a acestor obiecte este destul de redusă. Aflăm cu interes despre bogatul studiu referitor la numele stelelor al astronomului amator american Richard Hinckley Allen, *Star-Names and their Meanings*, publicat în 1899, dar rămas actual, urmat, în 1977, de nu mai puțin impresionanta lucrare a latinistului francez André Le Boeuffe, *Les Noms latins d'astres et de constellations*. Pentru spațiul românesc, de referință rămân studiile: *Astronimele, subclasă onomastică*, publicat de Domnița Ichim-Tomescu în 1984¹, *Nume de astre. Studiu onomastic al denumirilor populare și științifice*, din 2000, semnat de Daniela Nedelcuț și, ca lucrare de referință, monografia de mitologie astronomică românească a profesorului Ion Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, publicată pentru prima oară în 1907 și tradusă de curând în engleză.

În cadrul contrastiv Ts/Tp, se fac mai întâi precizări cu privire la aspectele gramaticale ale terminologiei, care cuprinde, în mod firesc, substantive, dar și adjective și verbe. Se continuă cu precizări de natură lexicală, distingându-se un „microcâmp lexical”, format din nume comune, și un „macrocâmp terminologic”, alcătuit din diferite grupe de nume proprii ale diferitelor obiecte cosmice. La nivel empiric, microcâmpul lexical elementar este alcătuit din *soare, lună și stea*. Unicitatea lor le poate învesti cu funcție onomastică: *Soarele, Luna, Pământul, Galaxia*. Se discută, de asemenea, câteva aspecte diacronice: pe măsură ce capacitatea umană de

¹ Ar trebui rectificată trimiterea de la p. 116: „cf. Ichim-Tomescu 1998”; *Gramatica numelor proprii în limba română*, apărută în 1998, este semnată Domnița Tomescu; sursa apare corect la bibliografia studiului, dar nu apare deloc la cea generală.

cunoaștere a Universului s-a mărit, s-au produs reorganizări ale categoriilor de obiecte cosmice. Astfel, Pământul, odată cu apariția teoriei heliocentrice, a fost considerat planetă, Pluto, considerat odinioară planetă, a retrogradat la plutoid (?planetoid), *Steaua Dimineții* și *Steaua-Ciobanului* s-au dovedit a fi planeta Venus, *nebuloasa* Andromeda de altădată a devenit *galaxia* Andromeda etc.

Aspectele etimologice sunt, în general, cele valabile pentru toate categoriile de termeni astronomici: cuvinte din fondul vechi (moștenite, împrumutate și formate în română) pentru terminologia populară, și cuvinte împrumutate mai ales din franceză sau/și engleză, precum și sintagme cu proveniență dublă, anglo-franceză, pentru terminologia științifică. Totuși, așa cum precizează Domnița Ichim-Tomescu (ap. p. 119): „sistemul astronomic științific (livresc în sens mai larg) cuprinde nume proprii străine (parte a vocabularului internațional) și nume proprii românești (traduceri sau adaptări ale numelor proprii străine...)”, de obicei mitonime greco-latine, preluate prin franceză și engleză.

O contribuție importantă a DAFOC o reprezintă, în cazul numeroaselor denumiri populare de obiecte cosmice, „distincția dintre denumirile compuse reale și structurile reconstituite explicative” (p. 119).

Urmează descrierea denumirilor categoriilor de obiecte cosmice (circa 170 de structuri, fără ca lista să fie exhaustivă), bazate pe un nucleu de termeni din care fac parte: *stea*, *planetă*, *satelit*, *nebuloasă*, *galaxie*, *roi*, *novă*, *exonovă*, *quasar* (p.119).

Autoarea trece în continuare la o analiză riguroasă a denumirilor obiectelor cosmice majore, din care fac parte: a. termenii generici ai categoriei astronomice a obiectelor cosmice (*astru*, *corp cosmic*, *obiect cosmic* sau *corp ceresc*/înv. *trup ceresc*, *obiect ceresc*), unde se face și o pledoarie pentru impunerea sintagmei *obiect cosmic* ca generică, fiind mai cuprinzătoare decât *corp ceresc*, pe de o parte, și *obiect ceresc*, pe de altă parte, atât la nivelul determinatului, cât și la cel al determinantului; b. termenii generici pentru categorii de obiecte cosmice (*galaxie*, *nebuloasă*, *planetă*, *satelit*, *stea*, cf. termenii-nucleu amintiți mai sus), oferindu-se bogate informații etimologice, de atestare, privitoare la subcategorii și relații de sinonimie; c. nume proprii de obiecte cosmice²: termenul generic *astronim*, numele celor opt planete din sistemul nostru solar, nume de sateliți (naturali, ai planetelor, stelelor, galaxiilor și chiar asteroizilor)³, nume de stele (sunt cunoscute denumirile oficiale românești pentru cele mai strălucitoare stele din 23 de constelații, dar și pentru stele de strălucire mai mică, angrenate în relații de sinonimie cu denumiri populare, toate reținute în DAFOC)⁴, nume de galaxii, nebuloase și roiuri de stele (asimilate în trecut cu nebuloasele și pentru care, în multe cazuri, s-a apelat la cataloagele internaționale, ca și în cazul stelelor); d. denumiri populare și dialectale (rețin atenția numele planetei Venus, asimilată cu o stea, al Căii-Lactee, precum și ale unor stele mai strălucitoare, desemnate ca și Venus prin compuse cu cuvântul *luceafăr*).

² Cu precizarea că, datorită numărului mare al acestora, există cazuri de sinonimie astronomică (nume proprii „multivoce, dar monovalente”; de ex., *Ara* denumeste, deopotrivă, o constelație, un asteroid și un roi de stele).

³ Bineînțeles, sunt avuți în vedere sateliții cei mai importanți ai planetelor; de ex., din cei 146 de sateliți cunoscuți în prezent ai lui Saturn, au fost reținute doar numele primilor 18.

⁴ Nu au fost avute în vedere numeroasele denumiri bazate pe sisteme alfanumerice de denotație – J. Bayer: de ex., *α Lyrae/α Lyr/Alpha Lyrae*, pentru steaua Vega din constelația Liriei; sau J. Flamsteed: de ex., *80 Ursae Majoris/80 UMa*, pentru steaua Alcor din constelația Ursa-Mare.

Un interesant studiu de caz privește situația denumirilor referitoare la *Calea-Lactee*, numită și *Galaxia* (p. 131-133). Reflexia ei pe cerul nocturn le-a inspirat strămoșilor noștri peste 100 de denumiri populare și/sau regionale, majoritatea compuse, bazate în general pe lexemele: *brâu*, *cale*, *car*, *cărare*, *crug*, *crâng*, *cunună*, *dâră*, *drum* etc., grupate în două sfere noționale: una, liniară, de „drum”, cel mai bine reprezentată (cf. lat. *via lactea*), iar cealaltă, circulară, de „crug” (cf. lat. *lacteus circulus*, calchiat după greacă). Sunt răspândite și alte denumiri, simple: *Coromâsla* „cobiliță”, *Rarița* „unealtă agricolă”, aici, probabil după cele trei stele din constelația Orion, dar și *Greblături*, *Plează*, *Toace*, care, alături de *paie*, prezent în multe compuse (*Baba-cu-Paiele*, *Calea-cu-Paiele*, *Carul-cu-Paiele*, *Carul-de-Paie*, *Cărarea-Paielor*, *Drumul-cu-Paie* ș.a.), indică o altă sferă noțională, a „paielor și puzderiilor” din sfera muncilor agricole de vară.

Terminologia referitoare la *galaxia Calea-Lactee* sau la *Galaxia noastră*, dar și la orice altă galaxie, parțial observabilă, se folosește și de metonimie și sinecdocă, adică „se construiește pe raportul parte/întreg/generic (prin extindere, restrângere, generalizare), marcând o zonă de suprapunere parțială terminologică și noțională” (p. 132). Foarte interesante sunt considerațiile cu privire la apariția în română a denumirilor *Calea-Lactee*, *Calea-de-Lapte*, *Calea-Laptelui*, *Calea-Lactată*, *Calea-Lăptie/Calea-Lăpție*, *Calea-Albă*, ca traduceri și adaptări ale fr. *voie lactée* și lat. *via lactea*, aceasta din urmă rezultată prin contaminarea dintre *via caeli regia* și *lacteus circulus*, dar și cu privire la valoarea simbolică, arhetipală a ideii de „drum”, care fie este moștenită de la romani, fie reprezintă „o intuiție universală generată de proiectarea pe cer a drumului terestru (concret sau legat de viață și moarte) ori de utilizarea ca semn pe cer de orientare pe drumul terestru” (p. 133).

Se remarcă, în domeniul terminologiei obiectelor cosmice majore, o predominanță a terminologiei științifice față de cea populară în ceea ce privește denumirile de stele, o variație diatopică bogată privitoare la *Calea-Lactee*, „succesiunea sistematică a unor procese semantice (parte/întreg/generic)” și „codarea nonlingvistică cu efecte asupra uzului terminologic (desemnări astronomice alfanumerice precum *α Centauri* – *Alpha Centauri*, uzul prescurtărilor, de tip OTN – obiecte transneptuniene, sau uzul prescurtărilor și reliteralizărilor: *quasar* < eng. *quasar* < QSR < Quasi Stella Radio Source)” (p. 133).

Denumirile oficiale ale planetelor reprezintă stratul terminologic cel mai vechi în ambele registre terminologice, iar „nodul contrastivității T_s vs T_p ” îl reprezintă numele stelelor observabile cu ochiul liber. Se consideră caracteristice T_p „multitudinea de nume date unei stele”, iar pentru T_s , „denumirea oficială internațională a unei stele (preluată cu grafia și pronunția din limba de origine sau anglicizate) și denumirea alfanumerică sau denumirile sateliților” (p. 133).

Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu se ocupă, în completarea studiului anterior, de *Obiectele cosmice* – *asteroizi*, *comete*, *meteoriți* (p. 137-150), așa-numitele obiecte „mici” din sistemul nostru solar, dar extrem de numeroase⁵.

Pentru început, autoarea precizează obiectul de studiu, oferind definițiile categoriilor avute în vedere, prime atestări ale termenilor generici (pentru *cometă*, cea

⁵ Aflăm, potrivit informațiilor NASA, preluate de autoare, că asteroizii sunt peste 1 300 000, cometele, mai mult de 3 800, iar meteoriții descoperiți pe Pământ depășesc 50 000.

mai veche, secolul al XVII-lea, pentru ceilalți doi, secolul al XIX-lea), variante (precum *cometă/comit/comită* etc.), ca și sinonimele totale sau parțiale ale acestora (rețin atenția sinonimele populare ale lui *cometă*: *stea cu coadă*, *stea cu plete*, *stea cu păr*, *stea comată* etc.). Ca în toate subdomeniile TAFOC, și aici se impune o comparație între T_S și T_P .

În continuare, se descriu caracteristicile sistemului denominativ al celor trei categorii de obiecte, cu obișnuita variație între termen simplu, termen compus și „sintagmă terminologică”. Astfel, asteroizii poartă nume de eroi din mitologia greacă, romană, egipteană sau feniciană, de astronomi, de teritorii etc. precedate de un indicativ astronomic numeric (*1 Ceres*, *2 Pallas*, *4 Vesta*), cometele sunt denumite după descoperitor/descoperitori (uneori, aceeași cometă a fost „redescoperită”) ori după astronomi celebri, dar au și ele diferite indicative, conținând, de obicei, anul descoperirii (*Cometa lui Cesar* sau *C/-43 K1 Cometa lui Cesar*, *Daimaca* sau *C/1943 R1 Daimaca*, *Hale-Bopp* sau *C/1995 O1 Hale-Bopp*, de exemplu), iar meteorii și meteoriții (meteorii care cad pe Pământ, sau pe un alt astru, devenind *stele căzătoare* în reprezentarea populară), ca părți ale unei formațiuni comune, primesc nume colectiv după constelația în care pot fi observați: *Aquaride* (*Aquarius/Vărsătorul*), *Arietide* (*Aries/Berbecul*), *Capricornide* (*Capricornul*), *Cetide* (*Cetus/Balena*), *Draconide* (*Dragonul*) etc. Autoarea dă suficiente indicații tehnice pentru înțelegerea sistemului denominativ (v. și p. 146).

Termenii generici intră și în componența unor sintagme specifice, alături de lexeme care sunt, de asemenea, definite în DAFOC: *brâu principal de asteroizi*, *centură de asteroizi*, *familie de asteroizi* etc.; *capul cometei*, *coada/coama cometei*, *cometă bătrână*, *cometă periodică*, *comete gemene* etc.; *crater meteoritic/de meteoriți/meteoritic*, *curent meteoric/de meteori*, *furtună de meteori/meteorică*, *ploaie meteorică*, *roi meteoric* etc. (Autoarea nu le dă decât pe cele cuprinse în dicționar, până la litera *k*.)

Urmează o riguroasă și foarte utilă pentru nespecialiști taxonomizare a obiectelor cosmice minore – asteroizi, comete, meteoriți – realizată cu sprijinul nemijlocit al astronomului Cătălin Galeș, numai în registru științific pentru asteroizi și în ambele registre pentru celalalte două categorii. Foarte incitantă este posibilitatea clasificării asteroizilor și cometelor după criteriul vizitării lor de misiuni umane!

De asemenea, sunt analizate categoriile de denumiri în relație cu originea acestora: este vorba, de obicei, de împrumuturi, de cele mai multe ori, multiple, efectuate mai ales din franceză și engleză. Totuși, există nume de asteroizi și comete care poartă nume românești, de la personalități sau toponime: asteroizi: *Brâncuși*, *Eminescu*, *Enescu*, *Grebenikov*; *Danubia*, *Moldavia*, *România*, *Transylvania* și comete: *Daimaca* și *van Gent-Peltier-Daimaca*. Nu există termeni dialectali pentru niciun astfel de obiect cosmic.

Ca și în cazul celorlalte subdomenii, există elemente de interdisciplinaritate, cu matematica, fizica, chimia, geografia, meteorologia și chiar cu astrologia, strămoșa astronomiei.

Elena Isabelle Tamba aduce sub lupă, într-un studiu amplu, *Denumirile de constelații în terminologia astronomică românească* (p. 151-193). Aceasta remarcă existența din cele mai vechi timpuri în toate limbile Pământului a unor termeni astronomici și răspândirea fără precedent a informației astronomice în zilele noastre. De asemenea, subliniază dihotomia dintre realitatea de pe bolta cerească și aparența

imaginii pe care și-o fac oamenii despre aceasta. Schimbarea de perspectivă, trecerea de la vederea în două dimensiuni la cea tridimensională face să sporească impactul viziunii științifice asupra constelațiilor. Denumirile constelațiilor, grupuri de stele, au cunoscut o mare variabilitate în timp, dar au devenit stabile după congresul Uniunii Astronomice Internaționale (IAU) din 1922, când s-au stabilit cele 88 de nume oficiale în latină ale constelațiilor cunoscute și delimitate precis, prin coordonate matematice, aparținând celor 88 de regiuni/zone convenționale în care a fost împărțită bolta cerească, numite chiar *constelații*. Așadar, se impune pentru acest termen o nouă semnificație de „regiune precis delimitată a bolții cerești”. Constelațiile, în sensul vechi al cuvântului, au fost luate mereu ca puncte de reper, în navigație, de exemplu, ele fiind relativ fixe o lungă perioadă de timp. Impresia deplasării lor este datorată tocmai deplasării planetei noastre.

Acest subdomeniu astronomic este cel mai studiat dintre toate, de aceea necesită o atentă analiză diacronică. Documentarea este foarte amplă, pe baza corpusurilor de texte pentru dicționarul-tezaur, inclusiv cea pentru ediția a doua, precum și a altor baze de date, ceea ce a permis identificarea a 430 de denumiri românești de constelații [„cuvinte simple (astronime – nume proprii)” și „unități frazeologice (astronime – sintagme, astronime – cuvinte compuse)”, p. 154, n. 8], cel mai bogat inventar stabilit vreodată (spre comparație, DA/DLR, ca și I. Otescu, rețineau circa 100 de nume). Acești termeni încep să fie atestați încă din dicționarele secolului al XVII-lea (Dictionarium c. 1650 și Teodor Corbea 1691-1697) și prezintă o mare stabilitate (nu se mai dau denumiri noi constelațiilor existente, iar alte constelații nu s-au mai descoperit).

Instructivă și deosebit de interesantă este „istoria” constelațiilor. Tiparul/forma grupurilor de stele cunoaște diferențe firești, depinzând de poziția observatorilor umani și, mai ales, de realitatea înconjurătoare a acestora (natură, civilizație, nivel cultural etc.). Astfel, aflăm etapele succesive ale „descoperirii” constelațiilor (de la cele 12 „zodiacale” ale babilonienilor, la cele 48 de „constelații antice” ale lui Ptolemeu până la cele 14 „moderne” descoperite în emisfera australă de francezul de Lacaille etc.), precum și procesul de fixare realizat în 1922 de IAU și definitivat în 1930 prin lista publicată de E. Delporte. Din cele 88 de denumiri oficiale, 12 sunt zodiacale, 28 boreale și 48 australe; ele redau, „în mare, 42 de nume de animale, 29 de obiecte neînsufletește și 17 oameni sau personaje mitologice” (p. 157).

Foarte utile sunt imaginile și tabelele atașate, printre care cel cu denumirile internaționale și cu corespondențele oficiale românești extrase din lista furnizată de Observatorul Astronomic „Amiral Vasile Urseanu” de la București.

Raportul dintre realitate și aparență este foarte clar conturat în discuția despre conceptul de ‘constelație’: „Până la începutul secolului al XX-lea, înțelesul acestui termen era același în limbajul uzual / dialectal, ca și în limbajul științific: un grup de stele (fixe) având forma unei figuri imaginare. Astăzi, semnificația acestui termen diferă, deoarece în limbajul științific accentul este pus pe realitate, în timp ce în limbajul comun (uzual) / popular (dialectal) este încă pus pe aparență.” (p. 159). Definirea conceptului în română și în arealul romanic (dar nu numai) indică diferențe între specialiști și publicul comun. Pentru cei dintâi, sensul obișnuit, comun de „grup de stele având o formă specifică”, rezultatul imaginației colective, este atribuit termenului *asterism*, în vreme ce *constelație* desemnează „una din cele 88 de regiuni în care este împărțită bolta cerească” (de ex., asterismul *Carul-Mare* face parte din

constelația *Ursa-Mare*). Definiția DAFOC reușește să aducă împreună cele două accepții și să le armonizeze, indicând și diferitele sinonime.

Autoarea continuă cu o trecere în revistă a exegezelor dedicate numelor de constelații, între care se remarcă cele pentru limba română ale lui I. Otescu, T. Pamfile, mai vechi, și al Danielei Nedelcuț, cel mai recent (2000), care nu conțin, însă, informații aprofundate de natură astronomică. Se adaugă numeroase studii și articole lingvistice, dicționare generale, manuale și dicționare de astronomie, traduceri ale unor lucrări de astronomie importante, numeroase site-uri (printre care, valoroase și de încredere sunt <http://www.astro-urseau.ro> și <http://www.astro.ro/cnra/>, de la noi, precum și <http://nasa.gov> și <http://iau.org>).

Analiza lingvistică din diferite perspective se deschide cu o listă completă a celor 430 de termeni, deopotrivă populari/dialectali și științifici. O mică nedumerire ar putea apărea din cauza faptului că unii termeni par că se repetă în această listă (MUSCA, ORION, PHOENIX). Nu este vorba de o repetiție, ci de faptul că, în aceste cazuri, denumirea oficială românească și denumirea oficială internațională sunt identice. O altă observație, care poate ar trebui să se afle mai cu seamă în atenția autorilor DOOM, ține de scrierea cu sau fără cratimă a denumirilor compuse. Nu credem că s-a dorit o delimitare în funcție de gradul de coeziune internă a grupului, ci, s-a făcut, probabil, o raportare la ortografia sursei și, așa cum arată chiar autoarea, la recomandările dicționarului ortografic. Totuși, pare improbabil să se fi scris cu cratimă în atât de multe cazuri, când chiar lista denumirilor oficiale (Tabelul 1, p. 157) conține relativ puține cazuri de folosire a cratimei, uneori cu inconsecvență (cf. CÂINELE-MIC, dar LEUL MIC). Autoarea face precizări în acest sens în paragraful 3.1. (p. 184), redând o recomandare din DOOM 2021 (p. 60), potrivit căreia „cele mai multe nume compuse de corpuri cerești se scriu cu cratimă: *Calea-Laptelui*, *Carul-Mare*, *Cloșca-cu-Pui*”. Dar, ca și în recomandare, nu au fost scrise cu cratimă toate, ci numai cele mai multe nume de constelații? Ar fi de dorit o generalizare a scrierii cu cratimă, care să vină dinspre lingviști, așa cum s-a propus pentru numele compuse de plante, de insecte sau de animale, iar dacă nu, să se realizeze o aliniere la denumirile oficiale internaționale, pentru care, firește, nu se folosește cratima!

Cele două registre sunt relativ echilibrate ca inventar: pentru cei 233 de termeni din secțiunea A-K, 97 aparțin doar T_s, 83 se întâlnesc numai în T_p, iar 53 sunt specifici ambelor limbaje, cu direcții diferite de pătrundere (p. 173).

Tipologia denumirilor de constelații, realizată cu aceeași rigoare, aduce în atenție aspecte interesante. Astfel, din punct de vedere semantic, rolul jucat de metonimie este pregnant și observăm că imaginația umană (colectivă pentru denumirile vechi, dar în fond tot individuală la început, ca pentru denumirile mai noi) a făcut similitudini cu obiecte, clădiri, locuri (*Amfora*, *Căruța*, *Mănăstirea*, *Ocolul*), elemente ale regnului animal (*Căpriorul*, *Lebăda*, *Taurul*), ființa omenească și părți ale corpului omenesc (*Omul*, *Părul-Berenicei*), meserii, ocupații, roluri sau caracteristici umane (*Aparul*, *Fecioara*, *Gemenii*, *Vizitiul*), elemente din bestiar sau personaje mitologice (*Casiopeea*, *Hidra*, *Orion*, *Pegas*, *Zmeul*). Este vorba, în general, de elemente familiare, foarte cunoscute observatorilor bolții cerești, dar trebuie spus că o parte a denumirilor românești sunt preluări sau traduceri din terminologia internațională. Unele denumiri sunt polisemantice, adică desemnează constelații diferite (de ex., *Fata-cu-Cobilița* se referă fie la constelația Orion, fie la constelația Lebăda, iar *Crucea* mai desemnează uneori, în afara constelației desemnate doar astfel, și constelațiile Lebăda și Delfinul). Din punct de vedere formal,

numele de constelații sunt fie nume proprii simple, fie nume proprii compuse, fie sintagme (de ex., *Crucea Cerului cea Mare*, *Crucea Miezului Noptii*, *semnul Capricornului*, *zodia Căpriorului*). Din punctul de vedere al circulației, autorii DAFOC au fost atenți atât la termenii cu circulație generală, fie în limbajul științific, fie în cel popular, cât și la cei cu circulație dialectală [de ex., *Casa cu Curte(a)* sau *Casa-cu-Ogradă* „Coroana Boreală”, atestate în nordul Moldovei], la cei rari (*Cărătorul-de-Apă*), învechiți (*Chitul*) sau specifici unei anumite civilizații (*Hipopotamul*, din astronomia egipteană).

Ca etimologie, aproximativ o treime din denumirile românești ale constelațiilor sunt formate de la apelative, iar unele denumiri sunt împrumutate, având, de obicei, o etimologie multiplă (din latină și, cel mai adesea, din engleză).

Sinonimia există și în cazul numelor de constelații. Au fost identificate: sinonime oficiale internaționale, sinonime oficiale românești, sinonime comune (uzuale)/populare (dialectale) și „sinonime”/termeni echivalenți din alte limbi (a se vedea studiul de caz pentru astronimul Ursa-Mare, cu 22 de sinonime și cu corespondente în alte culturi, la p. 182-183).

Primele atestări ale numelor românești de constelații sunt din a doua parte a secolului al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII (din *Istoria ieroglică* a lui Cantemir). Ele se înmulțesc de-a lungul secolului următor, datorită primelor lucrări de astronomie științifică (Genilie și Missail), dar mai ales la începutul secolului al XX-lea, când apare lucrarea lui I. Otescu (1907). Cu sensul al doilea, de „regiune a cerului”, atestările încep din prima parte a secolului XX, cum era de așteptat, după congresul IAU din 1922.

Autoarea are în vedere și precizări cu privire la tratamentul lexicografic în chestiuni sensibile, cum ar fi scrierea cu cratimă și majusculă a compuselor și a sintagmelor (v. *supra*) sau definirea cât mai precisă a unor constelații despre care informațiile sunt precare sau insuficiente (de ex., *Dascălul-cu-carte-a-în-mână*, denumire din sud-vestul Dobrogei a unei constelații nedefinite, extrasă din caietele Hasdeu), precum și importanța numelor de constelații în economia articolelor DAFOC (în afara cuvintelor-titlu, acestea pot apărea în definiții, ca sinonime și în citate). Deși constelațiile reprezintă un element definitoriu al astrologiei, aceasta nu s-a aflat în atenția autorilor dicționarului, deși i se rezervă articolul cuvenit.

Avem de a face, așadar, cu un sistem onomastic bine reprezentat, caracterizat prin vechime și de o puternică stabilitate (a se vedea cazul celor 12 constelații zodiacale), întărită în epoca modernă de rigorile limbajului astronomic oficial/internațional. Articolele privitoare la constelații sunt adevărate micromonografii.

Florin-Teodor Olariu abordează tema de cercetare cu instrumentele geografiei lingvistice în studiul său, cu titlul *Terminologia astronomică românească – aspecte dialectale* (p. 195-225).

Reputatul dialectolog al grupului interdisciplinar integrează volumul de față în ansamblul prestigios și de valoare al cercetării ieșene asupra lexicului specializat, legat fie de sfera limbii literare (terminologie științifică, filozofică, religioasă etc.), fie de terminologiile diverselor îndeletniciri rurale (viticultură, fierărie etc.). Sunt binecunoscute numele lui V. Arvinte, N.A. Ursu, E. Munteanu, I. Nuță, I.A. Florea, I. Oprea și ale multor altora.

Corpusul analizat este, și în acest caz, foarte amplu și constă, în principal, dintr-un mare număr de hărți dialectale, culegeri de texte dialectale, dicționarul-tezaur (DA/DLR), precum și glosare și dicționare dialectale. Mai precis, au fost avute în vedere, în special: 40 de hărți din volumele II-VI ale ALR, serie nouă, materialul dialectal din atlasele regionale dacoromânești (ALRR/NALR) corespunzător a 42 de întrebări din secțiunea *Timpul. Fenomene atmosferice* a *Chestionarului* NALR, 13 hărți din *Atlasul lingvistic moldovenesc*, volumul de texte dialectale publicat de E. Petrovici în 1943 (ALRT II), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* (DGDS) ș.a.

Pe baza acestui corpus, autorul a observat existența în lucrările de geografie lingvistică a câtorva centre de interes: în primul rând, 'timpul', cu preponderența denumirilor unităților temporale, și, în mai mică măsură, denumirile unor corpuri cerești ('soare', 'lună', 'stea', 'luceafăr' etc.) și ale unor fenomene astronomice ('soare răsare', 'se crapă de ziuă', 'luna scade', 'cade o stea' etc.), rezultând o terminologie preponderent nominală. Totuși, se conturează și un „compartiment actanțial” (p. 198), responsabil de descrierea fenomenelor și proceselor astronomice.

În urma amplei acțiuni de documentare, au rezultat circa 800 de elemente (termeni, variante, structuri sintagmatice), din care, datorită anumitor constrângeri, au fost reținute aproximativ 550. Prin comparația acestei terminologii populare cu terminologia științifică, se poate constata, ca în majoritatea subdomeniilor astronomice, „un grad minim de interferență între cele două compartimente lexicale” (p. 198), cu o tendință descrescătoare a suprapunerii dinspre universul vizibil cu ochiul liber către ceea ce se află în afara lui.

După considerentele de ordin general, autorul purcede la o „analiză punctuală a lexicului dialectal” excerptat (p. 199). Foarte utilă, dar deloc surprinzătoare pentru un promotor al geografiei lingvistice ni se pare ilustrarea comentariilor cu ajutorul unor hărți dialectale interpretative. Este urmărită mai întâi (p. 199-214) variația diatopică, într-o distribuție descrescătoare a răspândirii termenilor (de la ansamblul dacoromânei către o singură variantă dialectală), în corelație, unde cercetările permit, cu variația diacronică⁶.

Se continuă cu componenta strict lingvistică, analizată pe compartimente: fonetică, morfologică, lexicală și semantică, aducându-se de fiecare dată cele mai ilustrative argumente și exemple. Astfel, privitor la fonetica termenilor, se discută problema analizei variantelor fonetice în vederea alegerii formei lexicale (termeni proprii sau variante) care să fie folosită drept cuvânt-titlu în dicționar. Totodată, este discutat modul în care termenii dialectali au fost deja preluați în dicționare, uneori dându-se dovadă de inconsecvență. Din punct de vedere morfologic, atrag atenția relativ numeroasele variante de plural ale termenilor nominali, care reflectă, uneori, și o altă încadrare de gen (cf. *primăveră, primăvări, primeveri, primăvăruri*, alături de *primăveri; luceafări, luceafori, luceafuri*, pe lângă *luceferi*, masculine, versus *lucefere, luceafere, luceafăre, luceafure*, neutre). Tot o problemă de morfologie o reprezintă dificultatea încadrării verbelor în clasa de conjugare, în special din cauza lipsei sufixelor, pentru forme precum *se crepéte/se crepéde (de ziuă)*, atestate în Crișana și Transilvania. De asemenea, se întâlnesc numeroase variații ale clasei de conjugare la verbe reflexive sau nu, precum: *crepăța/crepăți/crepeți, guri/gura, îngenii/îngena, mizi/miza, vedera/vederi*, toate însoțite de sintagma *de ziuă*, ca și

⁶ În acest scop, se compară situația reflectată de anchetele NALR dintre 1963 și 1980 cu cea care rezultă din anchetele ALR, desfășurate între 1930 și 1938.

variante reflexive mai puțin obișnuite: *a se apune*, *a se sfinți* (soarele), întâlnite în Banat și Transilvania, *a se da de zori/de ziuă*, din câteva localități din sud-estul Munteniei și sud-vestul Dobrogei. Din punct de vedere lexical, merită subliniat faptul că documentarea pentru DAFOC a dus la descoperirea a numeroși termeni noi, neconsemnați în dicționarele de profil (DA/DLR, MDA, DGDS), cât și a unor variante lexicale, de asemenea neconsemnate (v. p. 218-220). Pe latura semantică a cercetării, trebuie subliniat faptul că s-au identificat sensuri noi ale unor unități lexicale cunoscute, mai ales în subdomeniul denumirilor lunilor anului. De exemplu, *cireșar* poate desemna nu numai luna iunie, cum este îndeobște cunoscut și se arată de obicei în dicționare, ci și lunile din vecinătate, adică mai și iulie, ceea ce se poate explica climatic, dar și luna aprilie, ceea ce este neobișnuit și s-ar putea explica printr-o „competență idiomatice proprie anumitor vorbitori” (p. 223). Cu alte cuvinte, nu este vorba de o necunoaștere a idiomului local, ci de un „defazaj” în raport cu denumirile populare comune, adică o altă împărțire a lunilor anului, care pot să nu mai fie douăsprezece, prin prelungirea (subiectivă) a uneia sau alteia (cf. p. 223, n. 35).

În concluzie, terminologia populară a fenomenelor și obiectelor cosmice, deși mai restrânsă decât cea științifică din rațiuni obiective (limitele vederii umane), este la fel de interesantă la nivel lingvistic (mai ales semantic), cât și la nivelul mentalului colectiv (după cum o dovedesc exemple precum: *fluierar* „februarie”, *traistă-n băț* „martie”, *păștileț* „aprilie”, *vinicer* „septembrie”, *crăciunar* „decembrie”, *a intra alba-n sat*, *a se guri/a se gura de ziuă*, *a țipa zori de ziuă*, *a se ziui*, *a se zgâria de ziuă* „a se crăpa de ziuă”, *fugău* „stea căzătoare”, *rotilă* „lună plină”, *zorilă* „luceafărul de dimineață” etc. Deosebit de bogată este paleta sinonimică populară pentru noțiunea ‘a se crăpa de ziuă, a se ivi zorile’, care cuprinde aproximativ 50 de verbe, locuțiuni și expresii (v. p. 217, n. 23). Această terminologie confirmă distribuția variantelor dialectale ale dacoromânei (fie în două diviziuni, după cum observase Al. Philippide, fie în cinci ramuri, după cum stabilise școala lingvistică clujeană). De asemenea, ea este mai amplă decât este reflectată în actuala ediție a dicționarului academic, de aceea trebuie subliniate rolul unor cercetări ținute precum cea de față și necesitatea preluării rezultatelor acesteia în noua ediție a dicționarului-tezaur.

Profesorul universitar Cătălin-Bogdan Galeș, astronomul-matematician al grupului de cercetare, prezintă *Câteva repere istorice în dezvoltarea astronomiei* (p. 227-238), deosebit de interesante, redată în ordine cronologică. Pe lângă aceasta, el a avut o contribuție esențială la stabilirea surselor de specialitate ori a inventarului de termeni științifici și la formularea numeroaselor definiții științifice și explicații suplimentare de specialitate oferite la fiecare pas pe parcursul dicționarului.

Ca prim pas în evoluția astronomiei, se cuvin menționate observațiile cu ochiul liber. Aflăm, astfel, că în afară de aștrii noștri tutelari, Soarele și Luna, și toate înfățișările, fenomenele și procesele care le sunt asociate (faze, eclipse, traiectorie etc.), oamenii au putut vedea, fără instrumente ajutătoare, banda slab luminată a Căii-Lactee și circa 2 500-3 000 de aștri cu grade diferite de strălucire, din care cinci, mai luminoși, nu scintilează/licăresc, ci par să aibă o strălucire continuă (planetele Mercur, Venus, Marte, Jupiter și Saturn). În plus, omenirea a putut observa dinamica bolții cerești, poziția fixă a unei stele ori a unor grupuri de stele în raport cu restul aștrilor, stele căzătoare, deplasarea celor cinci planete arătate mai sus (de unde denumirea grecească *planetă* însemnând „rătăcitor”) etc.

Originile științei astronomiei se află în Mesopotamia, Asiria și Babilonul de acum aproape patru milenii (Tableta asiriană a lui Venus înregistrează răsăriturile planetei vreme de 21 de ani, iar în Babilon au fost realizate observații amănunțite și îndelungate ale Lunii), precum și în China acelor timpuri. Pe la jumătatea mileniului întâi î.Hr., caldeenii, astronomii mesopotamieni, erau capabili să prevadă eclipsele de Lună sau să întocmească liste sistematice cu pozițiile constelațiilor. De fapt, acolo se află originea celor 12 constelații zodiacale și a zodiacului.

Un pas înainte l-a reprezentat sistemul lumii întocmit de Ptolemeu și de astronomii greci. De la aceștia avem și denumirea științei (gr. *asteron* „stea” + *nomos* „lege”). Deși de la aceștia, vreme de paisprezece secole, s-a impus modelul geocentric, bazat pe viziunea lui Aristotel și promovat prin apariția în secolul al doilea a lucrării *Syntaxis Mathematica* (în latină), tradusă în arabă sub titlul de *Almagest*, grecii vechi au făcut descoperiri remarcabile, valabile și astăzi sau aflate la originea unor dezvoltări moderne. Astfel, Aristarh din Samos (sec. IV î.Hr.) considera că Pământul se mișcă pe un cerc în jurul Soarelui, care este fix, la fel ca celelalte stele (în totală disonanță cu teoria geocentrică), Eratostene din Cyrene (sec. III-II î.Hr.) a calculat raza terestră, iar Hipparch din Niceea (sec. II î.Hr.) a descoperit fenomenul de precesie (modificarea lentă a poziției axei Pământului), a creat un catalog al stelelor și a realizat o clasificare a acestora după magnitudine, sistem dezvoltat în prezent.

Din secolul al XVI-lea înapoi, se dezvoltă *astronomia nouă*. Sistemul heliocentric îl detronează pe cel geocentric, datorită unor mari gânditori precum Nicolaus Copernic, Tycho Brahe (care lucra la un sistem „mixt” al lumii) și Johannes Kepler, care s-a bazat foarte mult pe calcule și deducții matematice pentru a continua opera primilor doi. El a descoperit forma eliptică a orbitei lui Marte (deci nu de cerc, cum credeau vechii greci) și, de aici, regulile generale de mișcare a planetelor, în număr de trei, denumite ulterior *legile lui Kepler*. Tot el a inventat termenii de *periheliu* și de *afeliu* (punctele cel mai apropiat, respectiv cel mai depărtat de Soare ale unei planete) sau de *rază vectoare* (raza elipsei, care își schimbă lungimea). În paralel, descoperirea lunetei la începutul secolului al XVII-lea și geniul lui Galileo Galilei (care și-a construit singur propriile lunete și a schimbat din temelii caracterul observațiilor efectuate asupra bolții cerești) au contribuit, de asemenea, la dezvoltarea astronomiei. El a observat, între altele, existența reliefului lunar, a descoperit numărul mare de stele vizibile cu luneta, precum și patru obiecte din preajma lui Jupiter, pe care le-a numit mai întâi *stele medicene*, apoi, la sugestia lui Kepler, *sateliți* (de la gr. *satellos* „însoțitor”) și, mai presus de toate, a introdus metoda științifică în cercetările astronomice. Practic, „*astronomia nouă* inițiată de Copernic s-a clădit pe trei piloni: observațiile precise ale lui Tycho Brahe, calculele migăloase ale lui Kepler și metoda științifică a lui Galilei” (p. 234). Un nou imbold l-au adus metoda experimentală, pusă în practică cu mai mare eficiență după 1957, când a fost lansat primul satelit artificial, folosirea telescopului sau a camerelor CCD și, bineînțeles, zborurile cosmice.

Odată cu astronomia nouă, au început să apară și să se dezvolte ramuri diferite ale acestei științe, printre care mecanica cerească, care studiază orbitele (elastice, din cauza perturbațiilor) ale corpurilor cerești și de care s-a ocupat în mod strălucit Isaac Newton. Acesta este descoperitorul *gravitației universale*, forța care face, de pildă, ca viteza de deplasare a unei planete să fie mai mare la periheliu și mai mică la afeliu, și al principiilor mecanicii care îi poartă numele. Mecanica cerească are în prezent o subramură, astrodinamica, esențială pentru zborurile cosmice, fiindcă studiază mișcarea corpurilor artificiale.